

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ» ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Возгріна Т.Ю., здобувач

Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Стаття присвячена визначенню поняття «соціальне забезпечення» як правової категорії з урахуванням теоретичних розробок даного питання та діючого законодавства України. Автор проводить короткий аналіз різних підходів до визначення даної правової категорії теоретиками різних часів. Також автором наводиться власний варіант визначення поняття «соціальне забезпечення» з урахуванням чинного законодавства України.

Ключові слова: соціальне забезпечення, права людини, соціальний захист.

Возгріна Т.Ю. ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ «СОЦИАЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ» КАК ПРАВОВОЙ КАТЕГОРИИ / Национальный университет «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого», Украина

Статья посвящена определению понятия «социальное обеспечение» как правовой категории с учетом теоретических разработок данного вопроса и действующего законодательства Украины. Автор проводит короткий анализ разных подходов к определению данной правовой категории теоретиками различных периодов. Также автором приводится собственный вариант определения понятия «социальное обеспечение» с учетом действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: социальное обеспечение, права человека, социальная защита.

Vozgrina T.Yu. THE DEFINITION OF THE CONCEPT "SOCIAL SECURITY" AS THE LEGAL CATEGORY / National university "Law academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise", Ukraine

The article is devoted to the definition of the "social security" concept as the legal category. The current Ukrainian legislation has not the definition of the social security. At the same time after the Constitution Ukraine has been proclaimed the social state (the 1st article). It means that all citizens of Ukraine, foreigners and stateless citizens that have residence legally in Ukraine, are guaranteed to receive social security payments in the cases pointed by law. Notwithstanding the provision of the Constitution, there is no proper legal regulation of the social security procedures. In the article the author offers the legal definition of the social security to prove the legal regulation of this question.

At first, for the drafting of the social security concept the author has studied the main works in the sphere of social human rights. It is summarized that there is no consistent approach to the definition of this term. But the author comes to the conclusion that the most appropriate definition was given by N. Bolotina. She has written that the social security is organizational and legal state activity in the sphere of financial security, social allowance, care, care delivery at the cost of the special financial resources of the persons, that have suffered the social risk and have lost the health and/or means of living and such persons have no opportunity to support themselves and their dependents.

Besides that the author of the article proposes her own attributes for the definition of the social security. For example, it should not to be used the estimate categories in the definition. It also should be mentioned in the definition of the social security that the financial resources can be both state and non-state.

As the conclusion the author proposes own definition of the social security as the state activity that is realized by means of complex of organizational and legal and social and economic measures to make the conditions for proper level of living.

Key words: social security, the human rights, social protection.

Соціальне забезпечення є невід'ємною частиною політики будь якої соціальної держави. На конституційному рівні Україну проголошено демократичною, соціальною, правовою державою і визнано право особи на соціальне забезпечення. Однак, на даний час існують прогалини в правовому регулюванні забезпечення громадянами їх права на соціальне забезпечення, що потребує додаткового теоретичного вивчення.

Відсутність визначення в законодавстві поняття «соціальне забезпечення» є предметом наукового дослідження широкого кола вчених соціологів, правознавців, економістів, політологів, юристів. В останній час дослідженням цих питань займалися такі науковці як: В.С. Андреев, В.А. Аралов, К.С. Батигін, М.Д. Бойко, Н.Б. Болотіна, М.О. Буянова, В.С. Венедиктов, С.Ю. Головіна, К.Н. Гусов, М.Л. Захаров, М.І. Іншин, А.В. Левшин, О.Є. Мачульська, С.М. Прилипко, Н.М. Стаховська, Б.І. Сташків, Е.Г. Тучкова, В.Ш. Шайхатдинов, А.Г. Ягодка та інші дослідники.

Враховуючи ту обставину, що система соціального забезпечення в Україні на даний час не є повністю сформованою, то й дослідження шляхів подальшого вдосконалення правового

регулювання соціального захисту є постійно актуальним. Важливим є питання вивчення понятійно-категорійного апарату права соціального забезпечення. Різноманітність теоретичних концепцій щодо поняття соціального забезпечення зумовлене суб'єктивним розумінням науковцями тих соціально-економічних явищ та інститутів, які охоплюють предмет дослідження. Зважаючи на це, поняття «соціальне забезпечення» так і не отримало остаточної, єдиної та уніфікованої за змістом дефініції.

Метою цієї статті є аналіз сучасного наукового обґрунтування понятійного апарату щодо сутності поняття «соціальне забезпечення» як правової категорії в сучасних умовах розвитку держави, а також спроба висловити власні обґрунтування щодо поняття соціальне забезпечення.

Понятійний апарат будь-якої галузі складається з системи термінів та понять, кожне з яких має своє місце та значення.

Під час розробки галузі, ще за часів існування СРСР, змістовне визначення поняття «соціальне забезпечення» запропонував В.С. Андрєєв. Він розглядав соціальне забезпечення як сукупність певних соціально-економічних заходів, пов'язаних із забезпеченням матері і дитини, громадян у старості та при непрацездатності, з медичним лікуванням і обслуговуванням як важливим засобом профілактики і відновлення працездатності [1, 30-34.].

В той час (сер. ХХ ст.) відносини соціального забезпечення пов'язувались із бажанням держави розподілити суспільні кошти для забезпечення громадян. Розподільчий характер відносин та теорія непрацездатності стали визначальними при обґрунтуванні відносин соціального забезпечення у вузькому та широкому аспектах. При цьому, прихильники широкої сфери відносин соціального забезпечення визначали його сферу не однаково. Зокрема, В.С. Андрєєв вважав, що відносини медичного обслуговування є соціально-забезпечувальними, а санаторно-курортного лікування та обслуговування – ні [2, 35].

Протилежні аргументи висловлював К.С. Батигін [3, 19]. Не було одностайності і щодо безоплатної освіти. В.С. Андрєєв [2, 23], Р.І. Іванова та В.А. Тарасова [4, 80] вважали, що вона є сферою соціального забезпечення. Їм заперечувала Т.М. Кузьміна, вважаючи, що саме освітні послуги не є соціально-забезпечувальними, а відносини щодо виплати стипендії в учбових закладах – є [5, 80].

Представники вузької сфери соціального забезпечення, зокрема, В.Ш. Шайхатдінов, обмежували сферу соціального забезпечення та вважали таким лише пенсійні та допомогіві виплати, а також соціальне обслуговування [6, 5-26].

Започаткована на етапі зародження права соціального забезпечення дискусія, актуальна і сьогодні.

Як зазначає С.М. Прилипко в своєму дисертаційному дослідженні: «право соціального забезпечення – невід'ємна складова системи національного права. Основним завданням цієї галузі є регулювання суспільних відносин у сфері матеріального забезпечення і соціального обслуговування найбільш незахищених верств населення: пенсіонерів, інвалідів, громадян похилого віку, безробітних, хворих, самотніх громадян, сімей з дітьми, малозабезпечених сімей, громадян, постраждалих внаслідок техногенної катастрофи або стихійного лиха тощо» [7, 43].

У сучасному розумінні поняття «соціальне забезпечення» визначають, як сукупність суспільних відносин між громадянами, з одного боку, й органами держави, місцевого самоврядування, організаціями з приводу надання громадянам за рахунок спеціальних фондів, бюджетних коштів, медичної допомоги, пенсій, допомог і інших видів забезпечення у випадку настання життєвих обставин, що тягнуть за собою втрату чи зниження доходу, підвищені витрати, малозабезпеченість, бідність – з іншого [8, 58].

Б.І. Сташків у своїх дослідженнях визначає «соціальне забезпечення» – як види і форми матеріального забезпечення, що надаються на умовах, передбачених законом чи договором, зі спеціально створених для цього фондів особам, які через незалежні від них життєві обставини не мають достатніх засобів до існування [9, 25].

Під соціальним забезпеченням деякі науковці розуміють одну з правових форм матеріального забезпечення: у старості, при непрацездатності, в разі настання інвалідності, хвороби, втрати годувальника і в інших випадках, встановлених законом [10, 14].

Інші науковці стверджують, що соціальне забезпечення – це сукупність певних соціально-економічних заходів, пов'язаних із забезпеченням громадян у старості і в разі непрацездатності, з турботою про матерів і дітей, з медичним обслуговуванням і лікуванням як важливим засобом оздоровлення, профілактики і відновлення працездатності [2, 10].

К.С. Батигін розглядає соціальне забезпечення як систему матеріального забезпечення чи обслуговування громадян у старості, у випадку захворювання, інвалідності, безробіття, у разі втрати годувальника, виховання дітей і в інших установлених законодавством випадках [11, 7].

Під соціальним забезпеченням Л.І. Проніна розуміє систему державних і громадських заходів створення, розподілу, перерозподілу матеріальних благ для непрацездатних громадян [12, 5-6].

Вважаємо, що вказані визначення не є повними, тому що соціальне забезпечення обмежене тільки громадянами, що позбавляє інших осіб на отримання забезпечення у разі настання несприятливих умов.

В свою чергу К.Н. Гусов відзначає, що соціальне забезпечення – це форма вираження соціальної політики держави, спрямованої на матеріальне забезпечення певних категорій громадян за рахунок коштів державного бюджету і спеціальних позабюджетних державних фондів, у випадку настання обставин, що визнаються державою на даному етапі розвитку соціально значимими, з метою вирівнювання соціального положення цих громадян у порівнянні з іншими членами суспільства [13, 10].

З точки зору О.Е. Мачульської, соціальне забезпечення – це відносини щодо розподілу позабюджетних фондів соціального призначення і перерозподілу частини державного бюджету з метою задоволення потреб громадян у випадку втрати джерела до існування, понесення додаткових витрат чи відсутності необхідного прожиткового мінімуму з об'єктивних, соціально значимих причин [14, 7].

Розділяємо думку Н.Б. Болотіної, яка під соціальним забезпеченням розуміє організаційно-правову діяльність держави щодо матеріального забезпечення, соціального утримання, обслуговування, надання медичної допомоги за рахунок спеціально створених фінансових джерел осіб, які зазнали соціального ризику, внаслідок якого втратили здоров'я та/або/ засоби до існування і не можуть матеріально забезпечити себе та своїх утриманців; суттю такої діяльності є намагання держави забезпечити матеріальні втрати особи, які спричинені не будь-якими причинами, а саме такими обставинами, котрі у світовій практиці були згруповані і отримали спеціальній термін – соціальні ризики. Саме соціальні ризики є наріжним каменем соціального забезпечення [15, 37-39].

З точки зору Р.І. Іванової, соціальне забезпечення – це форма розподілу матеріальних благ в обмін на витрачену працю з метою задоволення життєво необхідних особистих потреб (фізичних, соціальних, інтелектуальних) людей похилого віку, хворих, інвалідів, дітей, утриманців, що втратили годувальника, безробітних, усіх членів суспільства з метою охорони здоров'я і нормального відтворення робочої сили за рахунок спеціальних фондів, створюваних у суспільстві, у випадках і на умовах, установлених у соціальних, у тому числі правових, нормах [16, 22].

Також розділяємо позицію П. Рабіновича та О. Панкевича, які вважають, що термін «соціальне забезпечення» є більш точним, ніж «соціальний захист». По-перше, тому що у контексті забезпечення прав і свобод (а отже, і потреб людини) поняття «соціальне забезпечення» є ширшим, більш містким і включає три елементи (напрями) державної діяльності щодо створення умов для здійснення прав і свобод людини: 1) сприяння реалізації прав і свобод (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); 2) охорона прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для запобігання порушенню прав і свобод, профілактики); 3) захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності).

Отже, забезпечення прав людини – це створення соціальних умов, необхідних для використання цих прав, а захист є лише одним із його складових елементів. По-друге, термін «забезпечення» видається більш прийнятним, оскільки слово «захист» асоціюється з якоюсь тимчасовою дією, яка має закінчитись як тільки мине загроза. Що ж стосується забезпечення –

це тривалий процес, який має сталий характер і не залежить від тимчасових життєвих ускладнень [17, 61-63].

Більшість вчених пов'язують виникнення права на соціальне забезпечення з соціальними ризиками.

Розкриття змісту категорії «соціальні ризики» відіграє важливу методологічну роль при визначенні предмета права соціального забезпечення в сучасних умовах.

Можна розділити думку з В.Ш. Шайхатдінова щодо опису соціальних ризиків: соціальні ризики обумовлюють соціальне забезпечення, не залежать від волі суб'єктів забезпечення, тягнуть за собою втрату або зниження доходу, підвищені витрати, малозабезпеченість, бідність, інші несприятливі наслідки. Слід також наголосити, що соціальні ризики можуть нести також і сприятливі наслідки.

Кількість визначень дефініції ускладнюють комплексний аналіз змісту поняття та однозначного визначення соціального забезпечення. Однак з урахуванням вищевикладеного, а також беручи до уваги особливості українського законодавства в сфері соціального забезпечення, можна зробити деякі узагальнюючі висновки.

По-перше, при визначенні терміну слід уникати оціночних таких понять, як «необхідні життєві потреби», «належне матеріальне утримання», а також занадто розширеної дефініції, що ускладнюватиме загальне розуміння поняття. Слід давати абстрактні визначення (через родові ознаки), а ні казуїстичні, оскільки перелік ускладнює законодавчий текст, створює можливості для виникнення прогалин та суперечностей у законодавстві.

По-друге, на наш погляд є доцільним включення до визначення «соціальне забезпечення» різних джерел фінансування, як державного так і недержавного наповнення.

По-третє, мають бути чітко визначені цілі соціального забезпечення, які повинні ґрунтуватися на європейському досвіді, не носити декларативний характер і відповідати потребам кожного громадянина, у якого виникає право на соціальне забезпечення, пов'язане з настанням певних соціальних ризиків.

По-четверте, визначення повинно відображати різноманітність організаційно-правових форм соціального забезпечення.

Отже, соціальне забезпечення – це діяльність держави, яка здійснюється через комплекс організаційно-правових та соціально-економічних заходів, метою яких є: по-перше, створення для працездатних громадян належних умов для забезпечення своїх соціально-економічних та духовних потреб; по-друге, гарантоване забезпечення громадянам, які потребують соціальної допомоги, рівня життя не нижче від прожиткового мінімуму.

ЛІТЕРАТУРА

2. Андреев В.С. Правовые проблемы социального обеспечения в СССР / В.С. Андреев // Советское государство и право. – 1967. – № 2. – С. 30-34.
3. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР: учебн. для вузов / В.С. Андреев. – 2-е изд. доп. и перераб. – М.: Юрид. лит., 1987. – 350 с.
4. Батыгин К.С. Развитие основных форм социального обеспечения в свете новой Конституции СССР / К.С. Батыгин // Советское государство и право. – 1979. – № 3. – С. 19-23.
5. Иванова Р.И. Предмет и метод советского права социального обеспечения // Р.И. Иванова, В.А. Тарасова. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 168 с.
6. Кузьмина Т.М. Советское право социального обеспечения / Т.М. Кузьмина – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1982. – 256 с.
7. Шайхатдинов В.Ш. Теоретические проблемы советского права социального обеспечения / В.Ш. Шайхатдинов – Свердловск: Изд-во Урал. Ун-та, 1986. – 156 с.

8. Прилипко С.М. Предмет права соціального забезпечення: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Прилипко Сергій Миколайович; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого – Х., 2007. – 47 с.
9. Шайхатдинов В.Ш. Система социальной защиты и обеспечения населения современной России. Социальная защита населения в регионе: учебное пособие / В.Ш. Шайхатдинов. – Екатеринбург: Уральская академия государственной службы, 1999. – 325 с.
10. Сташків Б. Поняття права соціального забезпечення / Б. Сташків // Право України. – 2000. – № 5. – С. 24-26.
11. Аралов В.А. Социальное обеспечение в СССР / В.А. Аралов, А.В. Левшин – М.: Госполитиздат, 1959. – 95 с.
12. Батыгин К.С. Право социального обеспечения. Общая часть: [учебн. пособие] / К.С. Батыгин. – М.: Академия труда и социальных отношений, 1998. – 317 с.
13. Пронина Л.И. Повышение эффективности социального обеспечения / Л.И. Пронина. – М.: Юрид. лит, 1990. – 236 с.
14. Право социального обеспечения: учебное пособие / [под ред. К.Н. Гусова]. – М.: «Проспект», 1999. – 344 с.
15. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения / Е.Е. Мачульская. – М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1997. – 208 с.
16. Болотіна Н.Б. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблематермінів і понять / Н.Б. Болотіна // Право України. – 2000. – № 4. – С. 37-39.
17. Иванова Р.И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР / Р.И. Иванова – М.: Юрид. лит, 1986. – 176 с.
18. Рабинович П. Природне право: діалектика приватного й публічного / П. Рабинович // Право України. – 2004. – № 9. – С. 61-63.